

ОСОБЛИВОСТІ СЕМАНТИКИ ЕТНОНІМНОЇ ГРУПИ „ЧУЖІ” У ТВОРЧОСТІ Й. Г. СТРУЦЮКА ПРО ХОЛМЩИНУ

Постановка наукової проблеми. Нині етноніми рідко стають об'єктом вивчення літературної ономастики, оскільки питання їх віднесення до класу пропріативів чи апелятивів залишається відкритим. Д. Г. Бучко О. В. Суперанська відстоюють апелятивний статус цих одиниць. Дослідники С. О. Вербич, М. М. Торчинський, А. В. Чирва, Д. Е. Шен відносять етноніми до онімної лексики. Міжнародна Спілка Ономастичних Наук (ICOS) також вважає етноніми пропріативами [15]. Услід за цією групою науковців віднесемо етноніми до ономастичної лексики.

У художньому творі ці одиниці можуть виконувати всі ті ж функції, що й літературний антропонім. Вони обов'язково ідентифікують персонажа та можуть виокремлювати його від інших (ідентифікаційна та диференційна функція), при використанні давніх чи регіональних назв указують на час та місце розгортання сюжету (функція локалізації у часі та просторі). Етнофобізми, як принизливі, образливі позначення тих чи тих етнічних груп [14, с. 35] – яскравий зразок емотивної функції, до того ж, будь-який етнонім виконує ідеологічну функцію, слугуючи своєрідним знаменом, кличем. З одного боку, етноніми виступають засобом історичної достовірності сюжету, з іншого – слугують прийомом метафоризації, вираження етнічної оцінки тощо. Вивчення семантичного нашарування етнонімів у літературному тексті, може дати цікавий результат, адже тут присутні всі можливості для повної реалізації їхнього конотативного потенціалу.

Мета дослідження – з'ясувати семантичне наповнення та конотації етнонімної групи „ужі” у літературі Й. Г. Струцюка про Холмщину.

Й. Г. Струцюк – волинський прозаїк, драматург, поет, сценарист. Народився 1934 р. у с. Стрільці Грубешівського повіту (нині Польща). Зростав письменник у багатонаціональному оточенні, в умовах міжетнічних конфліктів. Поряд жили поляки, євреї, мурав'яки, під час війни спілкувався з німцями. Коли Й. Г. Струцюку було 10 років, поляки спалили його рідне

село, а його із сім'єю Радянська влада депортувала на Запоріжжя. Ті дитячі враження залишилися закарбовані у пам'яті письменника назавжди, вилилися в романі „Гучва”, повісті „Цвіт дикої шандри”, численних поезіях, оповіданнях та есе, які стали об'єктом нашого аналізу.

Виклад основного матеріалу. Серед етнізмів, зафіксованих у творах Й. Г. Струцюка про Холмщину, до групи „чужі” входять: *австрійці, білоруси, болгари, жиди, калмики, німці, поляки, росіяни, татари, угорці, французи, цигани, чехи, шведи, ятвяги*. Усі вони використані для ідентифікації та диференціації національної належності.

Етнізми у творах Й. Г. Струцюка, за аналогією до інших онімів, можна поділити на сюжетні та позасюжетні, тобто ті, які вжито принагідно. У літературних полотнах волинського письменника поряд із персонажами-українцями діють *німці, поляки, росіяни*, отож, ці номени сюжетні. Імена *австрійці, білоруси, болгари, жиди, калмики, татари, угорці, французи, цигани, чехи, шведи, ятвяги* не позначають етнофорів-персонажів і вжиті відповідно до вимог авторського задуму.

Тематика Холмщини передбачає, перш за все, контакти *холмщаків* із *поляками*. Взаємовідносини ці склалися віками і завжди були непростими. Тому перед письменником-реалістом, письменником-істориком стояло складне завдання – розповісти про геноцид *холмщаків*, не перетворивши свої національні почуття на політичну нетерпимість.

Отож, на позначення населення Польщі в Й. Г. Струцюка найчастіше вжито офіційне ім'я *поляки*. Семантичне наповнення етнізму розширене апелятивами *шовіністи* [7, с. 26], *колоністи* [8, с. 86], *бандити* [7, с. 26], *терористи* [9, с. 33], *ненависні* [8, с. 57], але поряд із цим це *найближчий сусід з-за Бугу* [12, с. 52], *найбільш віруючий і далеко не найменш культурний народ Європи* [8, с. 77], *братній слов'янський народ* [8, с. 32].

Світогляд Й. Г. Струцюка та ситуації, в які він уміщує своїх героїв, зумовлюють різні комунікативні стратегії реалізації етнізмів. Умови конфлікту диктують емоційно-суб'єктивне ставлення до противника, яке в мовленні виражено за допомогою етнізмів-прізвищ та етнофобізмів. На думку Г. М. Шиманович, виникнення таких одиниць зумовлено цілою низкою соціальних чинників, серед яких найбільш впливовими виступають етнічні упередження [14, с. 34].

Усі неофіційні найменування *поляків*, ужиті в творах Й. Г. Струцюка, мали відповідники в реальному мовленні *холмщаків*, тобто передають

їхні стереотипні установки, осмислені письменником: *ляхи, ляшки, мазури, кайзаки*. Такі етнономінації не просто увиразнюють, а виражають експресію, створюють етнічний колорит, дають змогу відчувати спектр негативних емоцій *холмщаків* у ставленні до *поляків*.

Найбільш частотний у творах Й. Г. Струцюка екзогенний номен *ляхи*. Ця давня історична назва племені в часи козацтва набула негативних конотацій та додаткового значення *ворог*. У романі „Гучва” якраз можна спостерігати два прояви семантики цього етноніма, пор.: „*Пане Ярославе, не тямлю одного: чого той літописець написав, що наш князь ішов на ляхів і займав городи їх Перемишль і Червень?*” [8, с. 19] та „*Московські залоги почали займати козацькі міста. Отже, з одного боку – войовничі москвитини, з іншого – ненависні ляхи*” [8, с. 57]. При цьому частіше такий етнонім залишається емоційно нейтральним та виконує функцію локалізації у часі, тобто відсилає читачів в епоху Київської Русі чи Козаччини.

Натомість експресивне наповнення лексем *ляшки, ляшина* абсолютно негативне. Такі наймення звучать виключно від членів Холмської самооборони: „*Розбіглися ляшки, як мурашки*” [8, с. 20]. Автор використовує їх для реалізації комунікативної стратегії висміювання, а інколи й приниження ворога-поляка.

Негативних конотацій у мовленні *холмщаків* набуває етнонім *мазури*. Цим іменем прийнято називати велику етнічну групу поляків, яка живе на півночі Польщі. У міжвоєнні часи вони переїзять на схід і займають українські землі. Народ сприймає їх як зайд, чужинців, загарбників, тому в творах Й. Г. Струцюка еквівалентом до цього етноніма стає апелятив *колоніст*, рідше *осадник*. Суб’єктивний аспект міжетнічних стосунків *холмщаків* та *мазурів* відбито в етнонімі-прізвиську *кайзак*: „*Зупинялися на ніч у панських дворах і щойно обжитих польських колоніях, де жили такі ж осадники. Їх тут прозивали „кайзаками*” [8, с. 16]. Із розповідей письменника стало відомо, що таке найменування *осадникам-мазурам* було дано жителями с. Стрільці через те, що ті так називали своїх коней.

Як уже було зазначено, одним із ключових понять ідентичності в Україні, а ще більше на Холмщині, завжди був конфесійний аспект. Для внутрішньої форми етнонімів цей фактор дуже важливий. У творах Й. Г. Струцюка це виражено в семантичній тотожності понять *українець – православний, поляк – католик*. За цим же принципом відбувається диференціація етнонімів та й усього світу в опозиції „свій – чужий”: „... Бо

Дніпро – то наша річка. Наша, українська. – Українська то українська, а от уніятська чи православна, куме? – Православна, Марку. – Якщо православна, то значить наша” [8, с. 41].

У творчому надбанні Й. Г. Струцюка іменник *католик* часто замінює етнонім *поляк*: „*Ану гайда, хлопці, в гості до католиків!*” [8, с. 113]. У вузькому контексті письменник жодного разу не застосовує негативних характеризуючих апелятивів при цій назві, навпаки називає їх *набожними* [8, с. 93], *віруючими* [8, с. 77]. Ці „богомільні” католики руйнують храми, плондрують християнські православні святині, спалюють села, жорстоко катують мирних жителів та викорінюють усе, що зветься *русинським*. Письменник повсякчас навмисно підкреслює протиріччя між християнською мораллю *католиків* та їхніми реальними вчинками. Отож, така номінація слугує своєрідним прийомом антитези, абсурду і несе велике емоційне навантаження. У дійсності лише з червня по липень 1938 року на Холмщині ними було знищено 162 церкви [4, с. 8].

Особливе бачення Й. Г. Струцюком у досліджуваних творах *росіян*, точніше *советів* (найуживаніший варіант). У романі „Гучва” відчутно чітке розмежування конотацій цього етноніма в мовленні *русинів* та автора. У свідомості *холмців* *совети* – визволителі, рятівники. *Забужани* називають їх „своїми”, „нашими”, тобто співвідносять їх з етнонімною групою „свої”: „*Як не є – то ж наші*” [8, с. 103].

Натомість письменник дуже обережно, але вправно розвіює таку ілюзію. Ще від початку твору вводить до роману таке собі втілення менталітету цього народу – *Мішку Удалого*. Відчувши сердечність селян, цей герой наживається на їхній доброті, встановлює у с. Дулібівці свої правила, усвідомлює його як свою власність: „*Спочатку Мішка пристав на хліб і молоко, казав: „Вот тільки поправлюся – за Буг уйду”. А як поправився (бо був таки виснажений), то почав вимагати „чево-то болєє жівітєльнєво”. Коли дехто відмовляв, Мішка почав погрожувати...*” [8, с. 49].

Ще однією тривожною ноткою стає полілог жителів с. Дулібівка із совєцьким танкістом, який спершу називає *русинів* *поляками*, а довідавшись, що ті українці – етнофобізмом *хахли*. Таке принизливе найменування – ознака мови ворожнечі. На думку лінгвістів, етнофобізм або створює образ ворога, або використовується як експресивна номінація відчужувального характеру [2, с. 177]. Отож, совєцький танкіст таким способом виражає свою зверхність і одразу відштовхує *холмців* як „чужих”.

Не можна сказати, що Й. Г. Струцюк у романі „Гучва” відкрито проявляє свою оцінку етноніма *совети*, навпаки, його зауваги тут досить стримані та лаконічні, а сам номен, як і його історичний попередник *московіти*, виконує функції ідентифікації, локалізації у часі та алюзії.

Конотативне наповнення етноніма *совети* в інших творах про Холмщину відповідає негативній оцінці та розширене такими словосполученнями: *червона орда* [12, с. 16], *червоні окупанти* [12, с. 50], *примітивні москвини, наділені нечуваною агресією* [13, с. 9]. Вони не вірують у Бога, а їхні „захисники закону” *енкаведисти – то гірша наволоч, ніж гестапо* [8, с. 77]. До речі, письменник часто вдається до порівняння *советів* із *німцями* і зрештою виявляється, що браття-слов’яни чужіші од чужих *германців*.

Етнонім *германці* в творах Й. Г. Струцюка вирізняється чи не найбільшим розмаїттям форм. Їх названо *гітлерівцями* [9, с. 19], *німцями* [8, с. 5], *немчиками* [8, с. 69], *швабами* [8, с. 19], *фашистами* [8, с. 104], *фріцями* [8, с. 104], це *коричневі окупанти* [12, с. 69], *орда* [10, с. 69], *фашистське іго* [8, с. 49]. Власне ендогенний етнонім *германці* у волинського письменника історичний і виконує функцію локалізації у часі: „*Хто серйозно вивчав історію, знає, що в той час, коли Володимир ішов „на ляхи”, їхній король був розбитий германцями і платив їм данину*” [8, с. 19].

На позначення народу Німеччини письменник найчастіше використовує етнонім *німці*. Це ім’я залишається найбільш нейтральним на позначення цієї етнічної групи, слугує засобом ідентифікації національної належності. Емоційне навантаження номена актуалізоване через контекст та екстралінгвальну інформацію.

Своєрідним прийомом експресії стає етнонімна синекдоха, тобто вживання форми однини замість множини в назві народу: „*Думаси, німець формалів до церкви зажеєне? Нігди. Воно німцеві не потрібне*” [8, с. 34]. Значення такого тропу полягає в узагальненні, концентрації та типізації національних рис. За нашими спостереженнями, етнонімну синекдоху використовують лише на позначення чужого етносу. Тобто такий троп слугує ще одним засобом вираження протиставлення у системі „свій” – „чужий” (пор. ще *поляк, совет, шваб*).

Як уже було зазначено, в творах Й. Г. Струцюка етнонім *німці* набуває додаткового значення *окупанти*. Але важливо, що конфлікт між

холмицями та німцями не вирізаний такою гостротою, як із поляками чи совєтами. Герої Й. Г. Струцюка сприймають не усіх представників цієї нації як безпосередньо свого ворога, інколи навіть досить позитивно відгукуються про них, допомагають їм (відносини Кузьми Байволука та Юргена у повісті „Цвіт дикої шандри”). *Німець* у Й. Г. Струцюка – хоч і загарбник, але справедливий та хазяйновитий: „*Німець, як робивим в лісництві чи на колії, то платив. І як окопи копавим, то так само платив. І, скажу тобі, не кепсько*” [11, с. 104]. Напевно, тому емоційно-суб’єктивне начало в мовленні холмицків в оцінці цього етносу виражено не на стільки яскраво, як у *совєтiв*.

Номен *шваб* – єдине етніонім-прізвисько, для найменування *германців* у мовленні холмицків: „*Думаєте, пане Іване, наші біди шваба муляють?*” [8, с. 22]. Інші варіанти етніоніма належать мовленню *совєтiв* та *поляків*. До речі, О. Т. Горбач у своїй фундаментальній праці „*Арго в Україні*” етніонім *шваб* фіксує в лексиконі українських вояків польської, австрійської армії, а також вояків дивізії „*Галичина*” [1], тобто ця номінація функціонувала на території західної України. Отож, етніонім *шваб*, що наділений відтінком зневажливості, у творах Й. Г. Струцюка виконує не тільки емотивну функцію, а й локалізує сюжет у просторі.

У середині ХХ століття Радянський Союз проводив активну пропаганду формування образу *німця* як „ворога людства”, через що психологічна антитеза „свій” – „чужий” тут була загострена до крайньої межі. Як зазначає О. С. Сенявська, солдати радянської армії сприймали *німців* як звірів, позбавлених усього людського, бездушних машин [6].

Й. Г. Струцюку вдалося майстерно передати ненависне ставлення *совєтiв* до *німців* за допомогою цілого арсеналу мовних засобів: *фріци* [8, с. 104], *фашисти* [8, с. 87], *фашистское іго* [8, с. 49], *німецькі фашисти* [8, с. 111]. Такі номени використано з метою реалізації комунікативної стратегії приниження, дистанціювання від представників ворожої етнічної групи.

Назви національностей у контексті подій цих років мають не стільки посилене етнічне, скільки ідеологічне навантаження, адже Друга Світова війна, яка частково описана письменником, мала потужну класово-ідеологічну основу. Тому синонімом до етніоніма *німець* стають терміни *фашист*, *гітлерівець*, *коричневий*, а *совєт* – *комуніст*, *більшовик*,

червоний. Емоційно-експресивне наповнення таких номінацій відповідає негативній оцінці.

Висновки. Творчість Й. Г. Струцюка про *Холмщину* – це історія конфліктів та їхніх наслідків. Психічний аспект міжетнічних стосунків автору вдалося майстерно передати за допомогою етнономінацій. Аналіз таких номенів дозволяє умовно встановити ієрархію антипатій, де крайньої межі набула ворожнеча між *холмщачами* та *поляками, совстами* та *німцями*, на другому плані – взаємини *советів* із *холмщачами*, і з найменшою гостротою тут змальовано відносини *холмщаків* та *німців*. Етноніми, що належать групі „чужий”, у творах Й. Г. Струцюка більшою чи меншою мірою набувають спільного асоціативного значення „окупанти”, „загарбники”, а емоційно-експресивне наповнення таких одиниць має негативне забарвлення. Автор у всьому залишається вірним фольклорній традиції свого народу, тому етноніми-прізвиська та етнофобізми, використані в творах, мають реальне підгрунтя, виконують когнітивну та локалізаційну функції.

Список використаної літератури

1. Горбач О. Т. Агро в Україні / О. Т. Горбач. – Львів, 2006. – 686 с.
2. Грищенко А. И. Экспрессивные этнонимы как приметы языка вражды / А. И. Грищенко, Н. А. Николина // Язык вражды и язык согласия в социокультурном контексте современности: коллективная монография / [отв. ред. И. Т. Вепрева, Н. А. Купина, О. А. Михайлова]. – Екатеринбург, 2006. – Вып. 20. – С. 175 – 187.
3. Грищенко А. И. Ономастический статус этнонимов и категория одушевлённости / неодушевлённости / А. И. Грищенко // Русский язык в школе. – 2011. – № 9 – С. 61 – 67.
4. Жуків Б. Нищення церков на Холмщині в 1938 р. / Б. Жуків. – Краків, 1940. – 30 с.
5. Святюк Ю. В. Семантика та функціонування етнономінацій у сучасній англійській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 – германські мови / Ю. В. Святюк. – Донецьк, 2005. – 20 с.
6. Сенявская Е. С. Психология войны в XX веке. Исторический опыт России [Электронный ресурс] / Е. С. Сенявская. – М., 1999. – 383 с. – Режим доступа: <http://www.krotov.info>.

7. Струцюк Й. Г. Мої Стрільці / Й. Г. Струцюк // Струцюк Й. Г. Події – в анфас, а постаті – в профіль. Есеї, статті, рецензії, кіносценарії, радіоп’єси / Й. Г. Струцюк. – Луцьк, 2011. – С. 21 – 33.

8. Струцюк Й. Г. Гучва. Повість печальних літ / Й. Г. Струцюк. – Луцьк, 2001. – 121 с.

9. Струцюк Й. Г. Комендант Холмської самооборони / Й. Г. Струцюк // Струцюк Й. Г. Події – в анфас, а постаті – в профіль. Есеї, статті, рецензії, кіносценарії, радіоп’єси / Й. Г. Струцюк. – Луцьк, 2011. – С. 33 – 40.

10. Струцюк Й. Г. Ти не згасла, зоре ясна / Й. Г. Струцюк // Струцюк Й. Г. Події – в анфас, а постаті – в профіль. Есеї, статті, рецензії, кіносценарії, радіоп’єси / Й. Г. Струцюк. – Луцьк, 2011. – С. 12 – 21.

11. Струцюк Й. Г. Цвіт дикої шандри: повісті, оповідання / Й. Г. Струцюк. – Луцьк, 2008. – С. 79 – 115.

12. Струцюк Й. Г. Чия б кричала, або декілька міркувань із приводу так званої “волинської різанини” / Й. Г. Струцюк // Струцюк Й. Г. Події – в анфас, а постаті – в профіль. Есеї, статті, рецензії, кіносценарії, радіоп’єси / Й. Г. Струцюк. – Луцьк, 2011. – С. 44 – 52.

13. Струцюк Й. Г. Україна наша малоросійська / Й. Г. Струцюк // Струцюк Й. Г. Події – в анфас, а постаті – в профіль. Есеї, статті, рецензії, кіносценарії, радіоп’єси / Й. Г. Струцюк. – Луцьк, 2011. – С. 5 – 12.

14. Шиманович Г. М. Лінгвокогнітивні особливості етнономінацій у сучасній англійській мові / Г. М. Шиманович // Культура народів Причорномор’я: научний журнал / [ред. Катунин Ю. А.]. – Симферополь, 2008. – № 138 – С. 34 – 37.

15. List of Key Onomastic Terms / The International Council of Onomastic science [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.icosweb.net/index.php/terminology.html>.

16. Wielki słownik poprawnej polszczyzny / [pod red. A. Markowskiego]. – Warszawa, 2004.

Анотація

Стаття покликана виявити специфіку функцій, семантичного та конотативного наповнення етнонімної групи „чужі” у творчості Й. Г. Струцюка про Холмщину.

Ключові слова: етнонім, конотація, літературна ономастика, Холмщина.

Аннотация

В статье рассматриваются функции, семантическое и коннотативное наполнение этнонимной группы „чужие” в творчестве Й. Г. Струцюка об Холмщине.

Ключевые слова: этноним, коннотация, литературная ономастика, Холмщина.

Summary

The article characterizes functions, semantics and connotations of ethnonym group „they”, fixed in J. Struciuk literature about Kholmshchyna.

Key words: ethnonym, connotation, literary onomastic, Kholmshchyna.

УДК 81'22

Мессерлі А. І.

Хмельницький національний університет

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕДАЧІ ОНОМАСТИКОНУ ЛІТЕРАТУРНИХ ТА КІНОТВОРІВ У ПЕРЕКЛАДІ

Антономазія є одним із тропів і яскравим стилістичним засобом, що ґрунтується на виявленні відношень двох типів лексичних значень. Є два типи антономазії – використання власних назв у значенні загальних та використання загальних назв у якості власних – промовисті імена. Особливу увагу вчених привертає переклад антономазії, передача графічної, семантичної та прагматичної оболонки алюзивних та аксіологічних типів антономазії. Антономазія базується на подібності, реальній чи умовній, двох об'єктів, і ця часто дуже суб'єктивна подібність відіграє значну роль у створенні образу, у грі уяви, у побудові загального враження. Дослідженням особливостей і способів передачі семантики та прагматики такого типу назв займалися Е. С. Азнаурова, Л. Н. Андреева, І. Р. Гальперін, Д. І. Єрмолович, О. Е. Калашніков, А. А. Медлер, О. М. Мороховський, Ю. С. Степанов та ін. Однак, незважаючи на низку наукових робіт, прагматичний аспект використання антономазії та перекладацький аспект передачі прагматики в антономазії недостатньо висвітлені.

Актуальність дослідження полягає у зростаючому використанні цього тропу при характеристиці персонажів кінофільмів, мультфільмів,